

<https://doi.org/10.62837/2024.2.217>

AYTƏN NOVRUZOVA LƏTİF
Bakı Avrasiya Universiteti
Ak. Həsən Əliyev k., 135A
aytennovruzova.2223@gmail.com

ELLİPSİS DANİŞIQDA DİL VASİTƏLƏRİNƏ QƏNAƏT VASİTƏSİ KİMİ

Xülasə

Məqalə ellipsisin danışığda dil vasitələrinə qənaət vasitəsi kimi öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Elliptik cümlələrin işlənmə sferası daha çox şifahi nitqdır. Ellipsis tez-tez yazıçılar tərəfindən dialoq yaratmaq üçün istifadə olunur. Dialoqda ellipsis çox mühüm funksiyası vardır. Dialoq prosesində söyləmə danışiq situasiyasına əsaslanaraq, bəzi komponentlərinə "qənaət" etmək mümkün olur. Cümlənin ayrı-ayrı hissələrinin buraxılması dialoji nitq üçün normal hesab edilir, çünki ünsiyyət konsituasiyası buraxılmış üzvün xatırlanmasını tələb etmir. Elliptik söyləmədə həm müraciət edən, həm də müraciət olunan şəxs öz praqmatik məqsədlərini güdür. Ellipsisin praqmatik əhəmiyyəti yalnız konkret danışiq situasiyalarında yarandığı üçün onun praqmatik xüsusiyyətlərini öyrənmək kommunikativ-praqmatik yanaşmanı zəruri edir. Elliptik cümlələr replika və dialoqlara xas olan, bir yaxud bir neçə üzvü çatışmayan natamam cümlələr kimidir. Ellipsis həm danışanın hislərini ifadə edən, həm də dinləyicini eyni hislərə sövq edən dialoqda istifadə edilən bir vasitədir. Onun öyrənilməsi bütün müasir dillərdə baş verən ünsiyyət vasitələrinə qənaət proseslərini anlamaq üçün kifayətdir. Bundan başqa, məqalədə müəllif elliptik cümlələrin reallaşdığı nümunələr gətirir.

Açar sözlər: ellipsis, cümlə, dialoq, söyləmə, ünsiyyət, praqmatik, nitq, kommunikativ

AYTAN NOVRUZOVA LATIF

ELLIPSIS AS A MEANS OF SAVING LINGUISTIC MEANS IN SPEECH

Summary

The article is devoted to the study of ellipsis as a means of saving linguistic means in conversation. The sphere of development of elliptical sentences is mostly oral speech. Ellipsis is often used by writers to create dialogue. The ellipsis has a very important function in dialogue. In the dialog process, it is possible to "save" some of the components of speech based on the conversational situation. The omission of individual parts of the sentence is considered normal for dialogic speech, since the communication situation does not require recall of the omitted member. In elliptical speech, both the addresser and the addressee pursue their own pragmatic goals. Since the pragmatic significance of ellipsis arises only in specific conversational situations, studying its pragmatic features requires a communicative-pragmatic approach. Elliptical sentences are like incomplete sentences with one or more parts missing,

characteristic of dialogues and replicas. Ellipsis is a device used in dialogue that both expresses the feelings of the speaker and prompts the listener to feel the same. Its study is enough to understand the processes of saving means of communication that occur in all modern languages. In addition, in the article, the author gives examples of elliptical sentences.

Keywords: ellipsis, sentence, dialogue, utterance, communication, pragmatic, speech, communicative.

**АЙТЕН НОВРУЗОВА ЛАТИФ
ЭЛЛИПСИС КАК СРЕДСТВО ЭКОНОМИИ
ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ В РЕЧИ**

Резюме

Статья посвящена изучению эллипсиса как средства экономии языковых средств в общении. Сферой развития эллиптических предложений является преимущественно устная речь. Эллипсис часто используется писателями для создания диалога. Эллипсис выполняет очень важную функцию в диалоге. В процессе диалога можно «сохранить» некоторые компоненты речи исходя из речевой ситуации. Пропуск отдельных членов предложения считается нормальным для диалогической речи, поскольку ситуация общения не требует использование опущенного члена. В эллиптической речи как адресант, так и адресат преследуют свои прагматические цели. Поскольку прагматическое значение эллипсиса возникает только в конкретных речевых ситуациях, изучение его прагматических особенностей требует коммуникативно-прагматического подхода. Эллиптические предложения подобны неполным предложениям с пропуском одной или нескольких частей, характерным для диалогов и реплик. Эллипсис – это прием, используемый в диалоге, который одновременно выражает чувства говорящего и побуждает слушателя чувствовать то же самое. Его изучения достаточно, чтобы понять процессы сохранения средств общения, происходящие во всех современных языках. Кроме того, в статье автор приводит примеры эллиптических предложений.

Ключевые слова: эллипсис, предложение, диалог, речь, общение, прагматический, речевой, коммуникативный.

Dilçilikdə ellipsis fenomeninə davamlı marağı onunla izah etmək olar ki, o, bir çox fundamental xüsusiyyətləri: dil və təfəkkür, məntiqlə qrammatika, forma və məna əlaqəsini əks etdirir.

İngilis dilçiliyində “ellipsis” “dil vahidinin buraxılması” kimi müəyyən edilir. Bir çox alimlər ellipsisi yarımçıq cümlə kimi başa düşürlər. Ümumən bu sahədə çalışan müxtəlif tədqiqatçılar bu barədə müxtəlif fikirlər söyləmişlər.

Elliptik cümlələr şifahi nitqdə çox vaxt situasiyasız, yazılı nitqdə isə kontekstsiz müstəqil fikir ifadə edə bilir. Dilçilikdə bütün xəbərsiz cümlələr dilçilikdə uzun müddət buraxılmış üzvünün bərpası tələb olunan cümlələr qrupuna daxil edilirdi.

Lakin burda ellipsisə uğramış üzvün və ya strukturun bərpasına ehtiyac duyulmur, əksinə, həmin mövqedə bərpa olunan söz və ya ifadə fikrin ifadəsinə daha çox ağırlıq gətirir. Ona görə də bu cür konstruksiyalarda hansısa leksik və ya sintaktik vahidin yoxluğu hiss olunmur. [1, p.8]

Texnoloji tərəqqinin nəticəsində yaranan iri həcmli məlumatın çatdırılması zərurəti informasiyanı qısaltmaq istəyinə gətirib çıxarır, yalnız onun mənasını başa düşmək üçün lazım olanı buraxır və bununla da ifadənin informasiya tutumunu artırır. Digər tərəfdən, şifahi, o cümlədən qeyri-rəsmiliyi və ünsiyyət asanlıığı ilə xarakterizə olunan nitq getdikcə daha çox linqvistik tədqiqat obyektinə çevrilir.

Son onilliklərdə nitq hadisələrinin məzmun tərəfinə marağın artması səbəbindən ellipsisin praqmatik aspekti müasir dilçilikdə ən prioritet sahələrindən biri olaraq qalır.

Linqvistik praqmatikanın əsas prinsipi konkret ünsiyyət situasiyalarının öyrənilməsidir. Praqmalinqvistika danışığın kommunikativ kateqoriyalarını öyrənməyə, danışq aktının müxtəlif aspektlərini əks etdirməyə, ünsiyyət prosesində praqmatik məlumatların əks etdirilməsi yollarını müəyyənləşdirməyə və təsvir etməyə yönəlmişdir. Buna, xüsusən də ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq, məlumatın qeyri-müəyyən qavranılmasını nəzərdə tutan elliptik strukturların materialından istifadə etməklə nail olmaq olar.

Ellipsis tez-tez bədii yazıçılar tərəfindən dialoq yaratmaq üçün istifadə olunur. Axı insanlar həmişə tam cümlələrlə danışmırlar. Onlar söhbətdəki digər insanların açıq şəkildə ifadə edildiyini eşitmədən başa düşə biləcəkləri sözləri buraxırlar. Məsələn,

“I don't know how to say this,” she said, looking down.

“You mean he's...”

“Yes, he's gone .I'm sorry.” [2]

“Bunu necə deyəcəyimi bilmirəm” dedi və aşağı baxdı.

“Demək istəyirsən ki, o...”

“Bəli, o getdi. Bağışlayın”.

Hazırda tədqiqatçılar dialoqu yalnız insanlar arasındakı ünsiyyətə aid bir forma kimi deyil, mövcudluq və şüurun maraqlı fenomeni kimi qəbul edirlər. Dilçilikdə dialoq probleminin öyrənilməsinin əsasını M.M.Baxtin qoymuşdur. O, hesab edir ki, “dialoq münasibətləri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir və bu münasibətləri ayrılıqda nə məntiqi, nə linqvistik, nə psixoloji, nə mexaniki və ümumiyyətlə, heç bir başqa təbii münasibətə aid etmək mümkün deyildir” [3, s.303].

Bədii əsərlərdə personajların dialoqu hekayənin və oxucuya təsirin ən vacib üsullarından biridir, istifadəsi mətnin bədii-estetik funksiyasının həyata keçirilməsinə kömək edir.

Dialoji ünsiyyət təkcə normativliyə deyil, həm də bu vasitədən istifadənin qanunauyğunluğuna və məqsədəuyğunluğuna dəlalət edir. Dialoji bütövün komponentləri arasında semantik əlaqə vasitəsi olan ellipsis, bir tərəfdən, ifadələr arasında semantik əlaqələri gücləndirən, digər tərəfdən, dialoqun inkişafına təkan verən əsas semantik dayaqları ifadə etməyə xidmət edir.

Dialoji vəhdətdə ellipsis yeni, əlavə məlumatın ifadəsidir. Elliptik söyləmlər ardıcıl dialoji vəhdətdə, müraciət edən və qəbul edənin qarşılıqlı təsirində öyrənilir.

Ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi kommunikativ-praqmatik yanaşma tələb edir, çünki onların praqmatik əhəmiyyəti yalnız müəyyən danışıq situasiyasında yaranır və şərtləri çox vaxt kontekstdən asılıdır.

Cümlə, sözlük kommunikativ funksiyanın olması ilə səciyyələnir. Cümlə mürəkkəbdir, dilə aiddir, qrammatik cəhətdən formalaşmış subyekt-predikat kompleksinə malikdir. Sözlük nitqə aiddir, onun iştirakçılara yönəldilir, vəziyyətlə əlaqələndirilir və faktual üzvlənmənin olması ilə xarakterizə olunur.

Ellipsisin məlumat statusu vardır. Sözlük üç əsas xüsusiyyətinə malikdir. Birincisi, elliptik forması həmişə kimsə tərəfindən yaradılır, ikincisi, danışıq yaradılması lazım olduqda yaranır, yəni zamanla mövcuddur, üçüncüsü, ellipsislər həmişə ünsiyyət iştirakçılara yönəldilmişdir. Misal üçün:

"How are you and Olivia getting along?" "All right," he said.

"Made-up and happy?"

"Sort of," he said.

"You could have had me," Wendy said. "Too bad." He didn't answer.

"Men and guilt," she said.

"Not guilty," Roger said, annoyed. "Loyalty. And I love her."

"You used to say you loved me."

I wish I had never said that, he thought, but he didn't respond. [4, p.262]

"Olivia ilə aranız necədir?" "Yaxşı" dedi.

"Uyğun və xoşbəxtmi?"

"Bir növ" dedi.

"Mənə sahib ola bilərdin" dedi Wendy. "Çox pis." Cavab vermədi.

"Kişilər və günah" dedi.

"Günahkar deyiləm" dedi Rocer əsəbiləşərək. "Sadıqlıq. Və mən onu sevirəm".

"Məni sevdiyini deyirdin."

Kaş ki, bunu heç vaxt deməyəydim, - düşündü, amma cavab vermədi.

Yuxarıdakı misalda elliptik ifadələr həm həmsöhbətlər tərəfindən yaradılır, ünsiyyət iştirakçılara yönəldilir və danışıq aktının spontanlığı ilə xarakterizə olunur.

Dialoqda ellipsis çox mühüm funksiyası vardır: ümumi təfərrüatları buraxmaqla, həmsöhbətlərin diqqəti yeni məlumatlara cəmlənir.

Danışıq prosesində həmsöhbətlər qeyri-elliptik və elliptik forması arasında seçim problemini həll edirlər. Və hər dəfə ifadə formasının seçimi kontekstual şərtlərlə, elliptik ifadənin istifadəsi üçün kommunikativ və semantik səbəblər olduqda təsdiqlənir.

Buna görə də mətndə iki növ elliptik söyləmlər fəaliyyət göstərir, qeyri-elliptik söyləmlərə nisbətən invariantdır. Bunlar ya qeyri-elliptik olanlarla əvəzlənməyə imkan verməyən və diskursda yeganə mümkün forma kimi fəaliyyət göstərən söyləmlərdir, ya da onların qeyri-elliptik söyləmlərlə əvəzlənməsi həmsöhbətlərin başqa bir praqmatik tapşırığının formalaşmasına gətirib çıxarır.

Elliptik sualın dialoq iştirakçılarında biri tərəfindən cavab verməyə məcbur kimi qəbul edildiyi hallarda, o, hazır olmadıqda və ya nədənsə cavab vermək istəmədikdə, birbaşa, doğru cavabdan qaçmağa çalışacaqdır. Elliptik sual həmişə etmək istəmədiyi bir hərəkətə təkan kimi qəbul edilə bilər: Belə sual danışq kommu-nikantların hər birini təəccübləndirə bilər. Ümumiyyətlə, elliptik sual bir həmsöhbəti digərinin sözlərinə hansısa şəkildə reaksiya verməyə məcbur edən, həmsöhbətlərdən birini digəri ilə birbaşa, dərhal qarşılıqlı əlaqəyə salan nitq aktıdır. Elliptik sualın praqmatik mənası onun həmsöhbətə təsirindədir.

Bunu, məsələn, aşağıdakı dialoq birliyi ilə təsdiqləmək olar:

"When are you coming back?" Caitlin asked.

"I don't know."

"For the holidays?"

"They don't celebrate Thanksgiving here." Vix said. "Christmas?"

"Phoebe's coming for Christmas." "Then when?"

"Maybe never."

"Don't say that." [5, p.224]

"Nə vaxt qayıdacaqsan?" Caitlin soruşdu.

"Bilmirəm."

"Bayram üçün?"

"Burada Şükran Gününü qeyd etmirlər." Vix dedi. "Milad?"

"Fibi Milad üçün gəlir." "Sonra nə vaxt?"

"Bəlkə də heç vaxt."

"Bunu demə."

Dialoqun təşəbbüskarının (Caitlin) məqsədi dostu Vix-in evə nə vaxt dönəcəyini öyrənməkdir. Sual birbaşa və konkret olaraq verilir, həmsöhbətdən eyni birbaşa və konkret cavab tələb olunur. Vixs dostuna evə getmədiyini dərhal etiraf etmək istəmir və cavab verməkdən yayınmağa çalışır. Bununla belə, Caitlin həmsöhbətinə təsir etməyə davam edir, birbaşa, elliptik suallar verir: "Bayram üçün?", "Milad?" və "Sonra nə vaxt?", Vixsi onlara cavab verməyə məcbur etdi. Vixs üç dəfə cavab verməkdən yayınmağa, söhbəti başqa istiqamətə yönəltməyə çalışır: bu ölkədə (İtaliyada) Şükran Gününü qeyd etmədiklərini, Fibi (anası) Milad bayramında onun yanına gələcəyini söyləmək. Qeyd edək ki, ilk iki elliptik suala Weeks ətraflı, qeyri-elliptik cavablar verir və yalnız üçüncü elliptik suala Weeks "Bəlkə heç vaxt." elliptik cavabını verir ki, bu da Caitlinin praqmatik məqsədinə nail olunmasının sübutu kimi xidmət edir: lazımi məlumatlar alınıb. Elliptik sualların təsvir gücü müsbət perlokasiya effektinə səbəb olmuşdur.

Danışq situasiyası, praqmatik fərziyyə ilə ifadə olunan dialoqda məlumatın gizli ötürülməsinə kömək edir. Elliptik söyləmədə həm müraciət edən, həm də müraciət olunan şəxs öz praqmatik məqsədlərini güdürlər. Müraciət edənin danışığında ellipsis onun planının həyata keçirilməsinə kömək edir. Cavabdakı ellipsis dialoqun inkişafını stimullaşdırır və qəbul etmək üçün ünvançı tərəfindən istifadə olunur. Alıcının elliptik ifadəni başa düşməsi və təfsiri həm də dünya haqqında biliklərdən, mədəni və şəxsi təcrübədən asılıdır. İnformasiyanı qəbul edən şəxs onu əvvəlki bilik

və təcrübəsi ilə əlaqələndirir, müvafiq çərçivəni aktivləşdirir və onunla uyğun olmayan hər şeyi süzür. Yanlış çərçivə seçimi anlaşılmaqlığa, əhəmiyyətsiz sözlərlərə və ünsiyyət uğursuzluğuna səbəb olur.

Bədii əsər çərçivəsində dialoq nitqi ellipslərin pragmatik xüsusiyyətlərini tam şəkildə üzə çıxarır. Elliptik sözlərlər dialoji diskursda aktuallaşır. Elliptik sözlərdən istifadə edərkən müraciət edən şəxs öz kommunikativ məqsədləri, müvafiq ünsiyyət qaydaları və bu məqsəd və qaydalar kontekstində ellipsin uyğunluğu arasındakı əlaqədən çıxış edir.

Dialoqda ellipsis danışanın emosiyalarını çatdırır və onların dinləyicidə oyanması üçün stimuldur. Ellipsis dialoji replikanın emosional təsiri ehtimalını artırır və dinləyicinin emosional reaksiyasının danışanın niyyətinə adekvat olmasını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Habibova K.Ə. Müasir Azərbaycan dilində elliptik cümlələr və onların üslubi xüsusiyyətləri/filol.fəls.dok.dis/Bakı, AMEA, Mərkəzi kitabxanası, 2008, 136 s.
2. <https://www.thoughtco.com/ellipsis-grammar-and-rhetoric-1690640>
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва, Наука, 1979, 424 с.
4. Rona Jaffe, The Cousins, Penguin publishing group, 1995 , 312 p.
5. Judy Blume, Summer sisters, New York Times Bestseller ,1998, p.399

Rəyçi: Fil.ü.f.d., dos. Cəmil Babayev